

SOTSIOLOGIYADA NEOPOZITIVIZM YO'NALISHINING VUJUDGA KELISHINING ASOSIY SABABLARI

Bektemirova Muxlisa Sherzodovna

O'zbekiston Milliy Universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti Sotsiologiya yo'nalishi 1-bosqich talabasi.

kochimovsherzod32@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15312771>

Annotatsiya. Ushbu maqolada sotsiologiyada neopozitivizm yo'nalishining shakllanishi va rivojlanishining asosiy sabablari tahlil qilinadi. Neopozitivizm XX asr boshlarida ilm-fan rivojlanishi natijasida, ijtimoiy fanlarni tabiiy fanlar kabi aniq va mantiqiy asosda rivojlantirish ehtiyoji ortgani tufayli yuzaga keldi. Ushbu yo'nalish ilmiy bilishda empirik tajriba va verifikatsiya tamoyillariga asoslanishni ta'kidlaydi. Shuningdek, maqolada Viena doirasi olimlarining roli va neopozitivizmning sotsiologiyaga ta'siri haqida ham so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Neopozitivizm, sotsiologiya, ilmiy bilish, mantiqiy pozitivizm, empirizm, verifikatsiya, Karl Popper, Viena doirasi.

ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ТЕЧЕНИЯ НЕОПОЗИТИВИЗМА В СОЦИОЛОГИИ

Аннотация. В данной статье анализируются основные причины возникновения и развития неопозитивизма в социологии. Неопозитивизм сформировался в начале XX века в результате развития науки и возросшей необходимости развития социальных наук на основе точных и логических методов, аналогичных естественным наукам. Данное направление подчёркивает важность эмпирического опыта и принципа верификации в процессе научного познания. Также рассматривается роль ученых Венского кружка и влияние неопозитивизма на социологию.

Ключевые слова: Неопозитивизм, социология, илмий билиш, мантический позитивизм, эмпиризм, верификация, Карл Поппер, Вена доираси.

THE MAIN REASONS FOR THE EMERGENCE OF THE NEOPOSITIVISM TREND IN SOCIOLOGY

Abstract. This article analyzes the main reasons behind the emergence and development of neopositivism in sociology. Neopositivism arose in the early 20th century as a response to the need for the social sciences to develop on a precise and logical basis similar to that of the natural sciences. This movement emphasizes the importance of empirical experience and the principle of verification in scientific inquiry. The article also discusses the role of the Vienna Circle scholars and the impact of neopositivism on sociology.

Keywords: *Neopositivism, sociology, scientific knowledge, logical positivism, empiricism, verification, Karl Popper, Vienna Circle.*

Neopozitivizmning sotsiologiyada paydo bo'lishi – XX asr ilmiy tafakkurining yangi bosqichga o'tganining yorqin ko'rsatkichidir. Ushbu yo'nalishning shakllanishiga bir qator fundamental sabablar zamin yaratdi. Avvalo, klassik metafizik va spekulativ tafakkur usullaridan ilmni tozalashga intilish asosiy omil bo'ldi. An'anaviy falsafaning mavhum va noaniq tamoyillari sotsiologik tahlilga ilmiy aniqlik va empirik asos kiritishga to'siq bo'lib qolgandi.

Neopozitivizm bu muammoni hal etishga harakat qilib, faktlarga asoslangan, eksperimental va mantiqiy tekshiruvga tayanuvchi yondashuvni ilgari surdi. Ikkinchidan, tabiiy fanlarning, xususan fizika va biologiyaning XX asr boshlarida erishgan ulkan yutuqlari ijtimoiy fanlarga ham o'z metodologik ta'sirini ko'rsatdi. Sotsiologlar, xuddi tabiiy fanlarda bo'lgani kabi, ijtimoiy hodisalarni ham qat'iy qonuniyatlar va tekshiriladigan empirik faktlar asosida o'rganish mumkinligiga ishonch hosil qildilar. Bu esa sotsiologiyani obyektiv, sistematik va verifikatsiya qilinadigan (tasdiqlanadigan) bilim sohasi sifatida shakllantirish zaruratini tug'dirdi.

Uchinchidan, ilm-fan va jamiyat o'rtasidagi o'zaro aloqalarning murakkablashuvi ham neopozitivizmni rivojlantirdi. Jamiyatning industriallashuvi, texnologik taraqqiyoti va ommaviy kommunikatsiya vositalarining kengayishi ijtimoiy hayotni aniq mezonlar asosida tahlil qilishga ehtiyoj tug'dirdi. Neopozitivizm bu ehtiyojga javoban, faqat kuzatiladigan hodisalarni ilmiy tahlil doirasiga kiritish va normativ, baholovchi hukmlarni ilmiy bilimdan chiqarib tashlash tamoyilini taklif qildi. To'rtinchidan, XX asr boshidagi siyosiy va madaniy inqirozlar ham – xususan, Birinchi jahon urushi oqibatida shakllangan umumiy beqarorlik va shubha muhitlari – ilmiy metodologiyani qayta ko'rib chiqishga majbur qildi. Neopozitivistlar ilm-fanni irrashionalizm va psevdobilimdan ajratish maqsadida, bilimning faqat analitik va tajribaviy shakllarinigina haqiqiy deb e'tirof etdilar. Bu holat, o'z navbatida, sotsiologiyada ham qat'iy ilmiylik talabini kuchaytirdi. Beshinchidan, falsafaning ichki evolyutsiyasi, xususan, Vena doirasi (Morits Shlik, Rudolf Karnap, Otto Neurath va boshqalar) vakillarining ilmiy bilimni verifikatsiya printsipli asosida qurish harakati, sotsiologiyada neopozitivistik paradigmaning shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynadi. Ular sotsiologik tadqiqotda mantiqiy tahlil va statistik metodlarga asoslanishni ilgari surib, bilimni empirik tekshirishni asosiy mezon sifatida belgiladilar.¹

Umuman olganda, sotsiologiyada neopozitivizmning vujudga kelishi:
ilmiy bilishning ob'ektivlashtirilishi zarurati,
empirik metodlarga tayanishga intilish,

jamiyatning sanoatlashuvi va ratsionalizatsiyasi,

tabiiy fanlarning epistemologik o'rnak sifatida qabul qilinishi, ilmiy metodologiyaga bo'lgan ishonchning ortishi kabi omillar bilan bevosita bog'liqdir. Neopozitivizm sotsiologiyaga yangi nafas, ya'ni qat'iy metodologik asos va aniqlik kiritishga xizmat qildi. Uning yondashuvi orqali sotsiologiya o'zini ilmiy jihatdan mustahkamlash va mustaqil akademik fan sifatida o'z pozitsiyasini kuchaytirishga muvaffaq bo'ldi. Shuningdek, neopozitivizm keyingi yillarda sotsiologiyada metodologik pluralizm va epistemologik muammolar bo'yicha chuqur ilmiy bahslarning yuzaga kelishiga ham turtki bo'ldi. Shu sababli, neopozitivizm nafaqat sotsiologiyaning ilmiylik darajasini oshirishga, balki butun jamiyatshunoslik sohasida metodologik madaniyatni shakllantirishga ham ulkan hissa qo'shdi.

Morits Shlik neopozitivizmning vujudga kelishiga hissa qo'shgan olimning hayoti va ijodiga to'xtalamiz: Shlik Morits, Fridrix Albert Morits Shlik (14.4.1882, Berlin, Germaniya – 22.6.1936, Vena, Avstriya), avstriyalik faylasuf, mantiqiy pozitivizm yetakchilaridan biri, Vena doirasi asoschisi. U Geydelberg, Lozanna va Berlin universitetlarida tabiiy fanlar va matematika (1904 yilda M. Plank rahbarligida fizika bo'yicha doktorlik dissertatsiyasi), Tsyurix universitetida psixologiya bo'yicha tahsil olgan. 1911 yildan Rostok va Kil universitetlarida dars bergan (1921 yildan professor); 1922 yilda Vena universitetida E. Mach o'rniga Induktiv fanlar tarixi va nazariyasi kafedrasini mudiri bo'ldi. Vena shahrida u Shlikga sezilarli ta'sir ko'rsatgan R. Karnap va L. Vittgenshteyn bilan muloqot qildi. Shlikning aqidaparast qotil qo'lida o'limi Vena doirasining rasmiy mavjudligiga chek qo'ydi. Germaniya universitetlarida hukmron bo'lgan neokantchilikni (ayniqsa, sintetik aprior hukmlar haqidagi Kant g'oyasi) tanqid qilgan Shlik empirik bilimning so'zsiz qiymat ustuvorligini va fanni empirik asoslash zarurligini ta'kidladi. Shlik falsafaning vazifasini bilish tizimlarini tashkil etuvchi hukmlar ma'nosini tahlil qilishda, xususan, ilmiy bilishdagi tushunchalar va faktlar o'rtasidagi bog'lanish usullarini o'rganishda ko'rdi. Ilmiy nazariyalar - bu faktlarni tizimlashtirish va ularni qabul qilingan binolardan (aksiomalar, postulatlar) oqibatlar sifatida chiqarishga imkon beradigan mantiqiy tizimlar. Empirik talqinsiz nazariy xulosalar analitik mulohazalar majmuini ifodalaydi va shuning uchun tautologik hisoblanadi va hech qanday ma'lumotni o'z ichiga olmaydi; empirik ma'no ularga, agar ular, qoida tariqasida, tajriba bilan tekshirilishi, tekshirilishi mumkin bo'lsagina beriladi.

Shu bilan birga, Shlik tekshirish tartibini bevosita tajribada sub'ektning hissiy tajribalarini qayd etadigan jummalarni shakllantirish deb tushundi.²

Nazariy ob'ektlar (mikrozarralar, maydonlar va boshqalar) ular haqidagi hukmlar (ma'lum qoidalarga muvofiq) haqiqatga tatbiq etilishi mumkinligi ma'nosida haqiqiydir.

Shu bilan birga, har qanday bilish ob'ekti (kuzatiladigan va kuzatilmaydigan) biluvchi sub'ekt tomonidan quriladi, shuning uchun "o'z-o'zidan" ob'ektlarning mavjudligi (Kantning "o'z-o'zidan narsa" ga o'xshash) metafizik psevdomuammodir. Aynan cheksiz va samarasiz munozaralarni keltirib chiqaradigan psevdomuammolarni rad etishda Shlik chaqirgan "falsafadagi burilish" yotadi. Shlik empirik asoslash tamoyillarini tabiiy fanlardan tashqari, axloqiy sohaga ham kengaytirdi, bu erda u erkin xatti-harakatlar muammosi, ya'ni muayyan qonunlar bilan majburlanmagan xatti-harakatlar bilan qiziqdi. Faqat iroda erkinligi (xohish yoki istamaslik) bilan belgilanadigan harakat axloqiy yoki axloqsiz deb baholanishi mumkin. Shlik o'yinda erkin xulq-atvor namunasini va u uyg'otgan quvonch hissini ko'rди. Neopozitivizm va pozitivizmning biridan qanday farq qilishini ko'rib chiqamiz.³

Pozitivizm (XIX asr, asoschisi — Ogust Kont):

Asosiy g'oya: Falsafa va ijtimoiy fanlar ham tabiat fanlari kabi empirik (tajriba asosida) va observatsiya (kuzatish) orqali bilim to'plashi kerak.

Bilim manbai: Faqat tajriba va kuzatuvga asoslangan bilim haqiqiy hisoblanadi.

Metod: Tabiiy fanlar metodlariga taqlid qilish (masalan, fizikadagi kabi aniq qonunlar ochish).

Maqsad: Jamiyatni ilmiy asosda o'rganish va boshqarish.

Falsafaning roli: Tafakkurni metafizikadan tozalash va ilmiy bilimlarni tasniflash.

Neopozitivizm (XX asr boshlarida, Vena doirasi):

Asosiy g'oya: Faqat verifikatsiya (tasdiqlash) mumkin bo'lgan gaplar ma'noli hisoblanadi. Mantiqiy tahlil asosida ilmiy bilimni tozalash.

Bilim manbai: Tajriba + matematik mantiq va til tahlili.

Metod: Tabiiy fanlarga xos qat'iy eksperiment va tilni tahlil qilish (mantiqiy pozitivizm).

Maqsad: Ilmiy bilim va mantiqiy fikrlarni aniq va to'g'ri ifodalash, metafizikani butunlay rad etish.

Falsafaning roli: Ilmiy gaplar va bilimlarning mantiqiy strukturasi tahlil qilish.

Qisqacha farqlari:

Pozitivizm: XIX asrda vujudga kelgan. Kuzatuv tajribaga urg'u beradi. Metafizikani tanqid qiladi, lekin uni to'liq rad etmaydi. Jamiyatni ilmiy asosda boshqarishga intiladi.

Neopozitivizm: XX asrning boshlarida vujudga kelgan. Tajriba + mantiqiy va til tahliliga urg'u beradi. Metafizikani mutlaqo mantiqsiz deb hisoblaydi. Faqat ilmiy mantiq va tasdiqlanishi mumkin bo'lgan gaplarni qabul qiladi.⁴

Xulosa

Pozitivizm va neopozitivizm bir-biriga o'xshash, ammo muhim farqlarga ega bo'lgan ikkita falsafiy oqimdir. Ularning asosiy farqi vaqt, metodologiya va ilmiy bilimga yondashuvi bilan bog'liq. Bu nazaryalarni sotsiologiyaning klassik vakillari o'rgandi va pozitivizm va neopozitivizm fanda qo'lladi.

REFERENCES

1. <https://bigenc.ru/c/shlik-morits-619fa4>
2. "Мориц Шлик — биография, книги, отзывы, цитаты"
<https://www.livelib.ru/author/625766-morits-shlik>
3. "Oyina" <https://oyina.uz/uz/teahause/2192>.
4. Gulnoz J. Sotsiologiya tarixi.—T.: Innovatsiya-Ziyo, 2020.—466 b.